

mustafa erdoğan ile yeni anayasa tartışmaları bağlamında sivil toplum ve devlet ilişkileri üzerine söyleşi

MUSTAFA ERDOĞAN

Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi
Hukuk Fakültesi Dekanı

Eskireni: Günümüz Türkiye’inde devlet aygıtının toplumla ilişkilerinin sorunlu olması konusunda genel bir uzlaşma mevcut. Bu sorunun mahiyeti ve tarihsel, kültürel ideolojik kökenleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Mustafa Erdoğan: Kanaatimce, sorunun kökeninde, en başta, Türkiye’de devletin sivil toplumun eseri olarak ortaya çıkmamış olması; aksine, onun kendisini topluma dayatan “objektif” bir veri, mütehakim bir kurumsal otorite olarak doğmuş olması gerçeği yatmaktadır. Bununla sadece modernleşme dönemine ve Cumhuriyet rejimine atıfta bulunmuyorum; bu bizim aşağı yukarı bin yıllık bir geleneğimizdir. Başka bir şekilde söylersek, Türklerde devlet savaşın gereklerine göre doğmuş, ona göre örgütlenmiş ve toplumu da bu “gerekler”e uydurmayı birincil görev bilmiştir. Oysa, Batıda da modern devlet esas olarak savaşın örgütlenmesi ihtiyacından doğmuştur ama orada devletten önce ve devletle senkronize bir şekilde başka otorite yapılarının varlığı devletin topluma ilişkin iddialarında daha mütevazı olmasını ve merkezi otoritenin frenlenmesini bir ölçüde mümkün kılmıştır. Bizim geleneğimizde ise devletin dışında sahici anlamda –yani,

ona meydan okuyabilecek veya en azından onun taleplerine kısmen de olsa gem vurabilecek- bir otorite var olmamıştır. Gerçi zamanla, muhtemelen İslâmın etkisiyle, “adalet” de devletin amaçlarından sayılmıştır, ama bu, toplumun devlet karşısındaki bir “hak ediş”i olmaktan çok, meşhur “adalet döngüsü”nün de ima ettiği gibi, devletin yine kendi bekası için uygun gördüğü bir “tedbir” olarak anlaşılmıştır.

Eskireni: Türkiye, mevcut devlet yapısıyla, liberal demokrasi öğretisi açısından nerede durmaktadır?

Mustafa Erdoğan: Bir devletin “liberal demokrasi” olarak nitelenebilmesi için, kısaca, şu iki unsurun bir arada varlığı gereklidir: (1) siyasi iktidarın halktan kaynaklanması ve halka ait olması, (2) devlet iktidarının insan hakları ve hukukla sınırlı olması. Her iki noktada da Türkiye özellikle son yıllarda dikkate değer mesafe kat etmiş olmakla beraber, bu gerekleri tam olarak karşılayan bir rejime henüz sahip değildir. İlk olarak, Türkiye’de iktidarın kaynağı ve sahibi olmak bakımından hâlâ “halk”ın ortakları vardır. Siyasette meşruluğun -zaman zaman halka baskın çıkan- ideolojik kaynağı bulunduğu gibi (“resmî ideoloji”), halkın temsilcilerine kısmen de olsa vesayet eden askerî ve sivil bürokratik güçler de tümüyle tasfiye edilmiş de-

ğildir. İkinci unsura gelirsek, bir kere, aynı ideoloji devleti sınırlama durumunda olan gerek insan haklarına gerekse “hukuk devleti”ne galebe çalabilmektedir. Öte yandan, resmi ideoloji olsa da olmasa da, yukarıda işaret ettiğim doğuş şartlarına bağlı olarak, devletin bekasını öne çıkararak “hikmet-i hükümet” felsefesi de devleti sınırlama çabaları önünde hâlâ güçlü bir engel durumundadır. Kısaca, Türkiye şu anda bırakınız “ileri demokrasi” olmayı, “yarı-demokrasi” ile “demokrasi” arasında bir yerde bulunmaktadır.

Eskireni: Askerî darbeler ile devletin resmî ideolojisi arasında ne tür bir bağıntı bulunmaktadır?

Mustafa Erdoğan: Türkiye’de resmî ideolojiyi korumayı görev bellemiş sivil kurumlar ve siyasi örgütler de var olmasına ve esasen bu ideoloji toplumun başka kesimlerince de büyük ölçüde içselleştirmiş olmasına rağmen, bu ideolojiyi kendi kurumsal kimliğinin tanımlayıcısı olarak gören tipik kurum silâhlı kuvvetlerdir. Ayrıca, silâhlı kuvvetleri onunla kabaca aynı ideolojiyi paylaşan diğer grup, örgüt ve kurumlardan ayıran en temel nokta, onun -ve sadece onun-aynı zamanda adı üstünde “silâhlı” bir güç olmasıdır. Bu özelliği, askerlerin resmi ideoloji adına hareket etmeleri durumunda kendilerine itiraz

edilmesini neredeyse imkânsız hâle getirmekte veya buna kalkışmak büyük maliyetleri göze almayı gerektirmektedir. Tabiatıyla, resmî ideolojinin silâhlı bekçiliği bu ideolojinin öngördüğü kalıbın dışına çıkmayı engellemeyi ima etmektedir. Bu da duruma göre ya tam bir askerî darbeyi ya da demokrasiye vesayetçi müdahaleleri zorunlu kılar. Bu da silâhlı kuvvetleri zorunlu olarak demokrasi karşıtı bir konuma sürüklemektedir. Çünkü, demokratik bir rejim, tanım gereği, “statükonun değişmezliği” ile bağdaşmaz; demokrasi, kurulu düzenin halk veya onun temsilcileri tarafından sürekli olarak revize edilmesi, değişikliğe uğratılması demektir. Açıktır ki, halkın kendisine konmuş değiştirilemez kalıplar içinde kalmaya mahkum olduğu bir rejime zaten demokrasi denemez. Askerî darbelerle resmî ideoloji arasındaki ilişkinin bunu tamamlayan bir yanı da, ordunun siyasete müdahalesinin resmî ideolojiyi benimsemiş olan kamusal veya sivil oluşumların desteğiyle kolaylaşmasıdır. Başka bir anlatımla, eğer resmi ideoloji sadece silâhlı kuvvetlerin koruyuculuğunda olsa ve bu ideolojiyi içselleştirmiş olan başka sivil ve resmî oluşumlar var olmasaydı, askerî darbeler ve müdahaleler hiç de kolay olmazdı.

Türkiye toplumu henüz kendi iradesiyle bir anayasa yapmamış, devlete “haddini bildiren” bir ferman üretmemiş, üretememiştir. Onun için, Türkiye halkının 82 Anayasasının devlet-toplum ilişkisi konusunda öngördüğü çarpık hiyerarşiyi tersine çevirecek, böylece devleti ve onun ideolojisini de geri püskürtecek bir anayasaya elbette ihtiyacı var.

Eskireni: Sivil toplumun gelişmesi, Türkiye’de neden gecikti? Bu, siyasal yapıdan mı, toplumsal yapıdan mı kaynaklanmaktadır?

Mustafa Erdoğan: Birinci soruya verdiğim cevap aslında Türkiye’de sivil toplumun gelişmemesinin siyasal nedenlerini de açıklıyor. Meselenin “toplumsal” yanına gelince: Bir kere, devletin tarihsel olduğu kadar bir fikir olarak da halktan önce gelmesinin toplumsal alana ilişkin yansımaları da var. Bunu kısaca şöyle ifade edebilirim: Devletin mütehakim ve tanzim edici konumu toplumun özerk bir formasyon ve etkinlik alanı olarak ortaya çıkması için hiç de elverişli bir ortam oluşturmamıştır. Öte yandan, toplu-

mun devlet karşısında özerk bir güç olarak ortaya çıkmamasının bize özgü kültürel nedenleri de var. Birçok neden arasında şu ikisinin özellikle önemli olduğu kanaatindeyim. Birincisi, bizde ortak amaçlar için bir araya gelme, örgütlenme ve faaliyetleri koordine etme yönünde güçlü bir eğilim maalesef yok. İnsanlar bu gibi işlevleri genellikle merkezî otoriteden bekliyorlar. İkincisi, bizim toplumumuzda “otoriteye itaat”ı tavsiye eden, hatta buyuran kültürel kodlar son derece etkili. Bu “itaat kültürü”nün kısmen dinî temelleri de var.

Eskireni: 1982 anayasası, nasıl bir devlet- toplum ilişkisi öngörmektedir?

Mustafa Erdoğan: 1982 Anayasası başta sözünü ettiğim devlet merkezli toplumsal-siyasal tasavvurun hukuk diliyle yapılmış tipik bir anlatımını sunuyor. Bu anayasa toplumun devleti kurma ve ona kendi talep ve ihtiyaçları doğrultusunda şekil verme iradesinin bir ürünü değildir. Tam aksine, bu devletin topluma yönelttiği bir buyruklar toplamı niteliğindedir. Anayasanın arkasında yatan fikir devlet iktidarını sınırlamak değil, fakat devletin toplumu kendi istediğince tanzim etmesinin hukukî dayanaklarını yaratmaktır. Anayasayı yapan irade toplumu “çağdaşçı” esaslar etrafında sıkıca kenetlenmiş, türdeş bir etnik cemaat olarak tasarlamıştır. Bu çerçevede devletin toplumla ilişkisi, tepesinde kendisinin yer aldığı hiyerarşik bir ilişkidir. Türkiye’nin rejim krizleri de toplumun kendisine biçilen işte bu “deli gömleği”nden kurtulma çabasına devletin sert bir şekilde cevap vermesinden kaynaklanmaktadır.

Eskireni: 12 Eylül 2010 referandumunun, getirdiği değişiklikler hakkında neler düşünüyorsunuz?

Mustafa Erdoğan: Bu değişikliklerin özü demokratik süreçler üzerindeki sivil-bürokratik ve askerî vesayeti kısmen geriletmektir. Ama dediğim gibi, bu konuda sağlanan başarı “kısmî”dir; yani, vesayetçi yapı henüz tümüyle kırılabilmiş değildir. Özellikle silâhlı kuvvetlerin anayasal sistem içindeki siyaseten ve hukuken özerk statüsü büyük ölçüde yerinde durmaktadır. Bunun en iyi kanıtı, silâhlı kuvvetlerin sistem içindeki ayrıcalıklı konumunu garanti altına alan alternatif bir askerî yargıyla birlikte Milli Güvenlik Kurulunun anayasal bir kurum olarak varlığını sürdürmesidir.

Eskireni: Türkiye’de yeni baştan yapılacak ve tamamen sivil iradeye dayanan bir anayasaya ihtiyaç duyulup duyulmadığı konusundaki görüşleriniz nelerdir?

Mustafa Erdoğan: Baştan beri söylediklerim böyle bir ihtiyacın varlığı konusunda sanırım herhangi bir şüpheyi yer bırakmamaktadır. Kısaca tekrar ifade etmek gerekirse, Türkiye toplumu henüz kendi iradesiyle bir anayasa yapmamış, devlete “haddini bildiren” bir ferman üretmemiş, üretememiştir. Onun için, Türkiye halkının 82 Anayasasının devlet-toplum ilişkisi konusunda öngördüğü çarpık hiyerarşiyi tersine çevirecek, böylece devleti ve onun ideolojisini de geri püskürtecek bir anayasaya elbette ihtiyacı var.

Eskireni: Yeni ve sivil bir anayasanın iskeletini oluşturacak temel parametrelerin neler olması gerektiğini düşünüyorsunuz?

Mustafa Erdoğan: Sivil inisiyatife dayalı demokratik bir yöntemle yapılması gereğine ek olarak, yeni anayasanın başlıca şu üç ilke üzerine oturması gerektiğini düşünüyorum: insan hakları, hukuk devleti ve demokrasi. Elbette bu temel, evrensel ilkelerin Türkiye toplumunun hâlihazırdaki etnik-dinî-kültürel çoğulcu yapısının gerekleriyle birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Bu temel anlayıştan şu pratik sonuçlar çıkarılabilir:

1. Kaynağı halk olmayan hiçbir iktidara yer verilmemelidir.
2. Devlet iktidarı insan haklarıyla ve hukukun üstünlüğüyle sınırlı olmalıdır.
3. Devlet sistemi her kademesinde mümkün olduğunca halk katılımına dayanmalı, devletin örgütlenmesinde adem-i merkezîyetçilik esas olmalıdır.
4. İnsan hakları “özgürlük karinesi”ne uygun olarak düzenlenmelidir.
5. Devlet ideolojiden arındırılmalı, lâiklik özgürleştirici ve barış-kurucu bir ilke olarak tanımlanmalıdır.
6. Türdeşlik ve tek-biçimliliği çağrıştıran ifade ve ibarelere anayasada yer verilmemeli, aksine toplumsal çeşitlilik tanınmalıdır.
7. Milliyetçilik anayasal bir ilke olmaktan kesinlikle çıkarılmalıdır.
8. Silâhlı kuvvetlerin sivil denetimi tam olarak tesis edilmelidir.
9. Genelleştirilmiş bir “yeniden dağıtım”cılığı herkese dayatmayı öngören bir “sosyal devlet” anlayışına anayasada yer verilmemelidir.
10. Hukuk üretimi toplumun ihtiyaçlarıyla evrensel ilke ve gerekleri bağdaştıran bir özellik taşımalıdır.

11. Piyasa sivil toplumun özerkliğinin garantisi olacak şekilde özgürleştirilmelidir.

Eskireni: Türkiye’de yaşayan farklı dinî, etnik ve kültürel grupların talepleri (Kürtler, Aleviler, gayrimüslim azınlıklar, başörtülüler) yeni anayasada karşılanmalı mıdır? Eğer karşılanmalı ise, nasıl?

“Başörtülüler” meselesine gelince, bunları ayrı bir grup olarak görmenin doğru olmadığı kanaatindeyim. Bu konuda, din ve vicdan özgürlüğünün evrensel standartlarda tanımlanması yeterli olacaktır.

Mustafa Erdoğan: Yeni anayasanın Türkiye’nin çoğulcu yapısının gereklerine uygun olması gerektiğinde şüphe yok. Onun için, yeni anayasanın farklılıkları tanıyan bir “çeşitlik” anlayışına dayanması şart. Mesele, bu “tanıma” işinin farklı grupların adına referans verecek ve onlara özel haklar tanıyarak yapılması gerekirken gerekmediğidir. Kanaatimce, Türklüğe ve Türk kimliğine atıfta bulunan kavram ve terimlere de anayasada yer verilmemesi şartıyla, Kürtler ve diğer grupları ismen zikretmeden de bu gereğe uygun davranılabilir. Böylece, Türkiye toplumunun çoğulculuk-çeşitliliğini açıkça tanıyan ve bunun bir zenginlik olduğunu vurgulayan genel bir hüküm yeterli olabilir. Bunu tamamlayıcı olmak üzere, (1) anayasada “vatandaşlık” tanımlanmamalı, (2) temel hak ve hürriyetler kısmında “kültürel haklar” ve “azınlık hakları” da tanımlanmalı ve (3) idari yapı adem-i merkezi hâle getirilmeli ve taşra teşkilâtındaki ikili yapı kaldırılmalıdır.

Bu gereklere, yeni anayasanın farklı grupların da temsiline imkân verecek şekilde yapılmasını da eklemeliyiz. Bu tür sorunların çözümüne –belki normatif hükümlerden de daha fazla- katkı sağlayacak olan şey, söz konusu grupların demokratik anayasa yapımı sürecine katılımının sağlanmasıdır.

“Başörtülüler” meselesine gelince, bunları ayrı bir grup olarak görmenin doğru olmadığı kanaatindeyim. Bu konuda, din ve vicdan özgürlüğünün evrensel standartlarda tanımlanması yeterli olacaktır. Esasen, bugün yürürlükte olan anayasal ve hukuki durum bile bu meseledeki de facto yasağa temel oluşturamaz. Hâlihazırda bu yasak tamamen hukuksuz, keyfi bir yasaktır. ■